
UPOŠTEVANJE CILJNIH UPORABNIKOV PRI IZDELAVI ENOJEZIČNEGA SLOVARJA ZA TUJCE

Članek se ukvarja z vprašanjem, zakaj potrebujemo slovar za tujce in kakšne naj bi bile njegove značilnosti. Ugotovitve izhajajo iz spoznanj slovenističnega področja, ki se ukvarja s slovenščino kot drugim/tujim jezikom, iz kratke analize obstoječih slovarjev slovenščine in angleških slovarjev za tujce ter iz anketne raziskave, ki je bila izvedena med udeleženci in lektorji tečajev slovenščine.

1 Uvod

Slovar je zbirka poimenovalnih prvin jezika z informacijami o njihovi vsebini, obliki in rabi in je zato eden izmed bistvenih pripomočkov pri usvajanju jezika. Vendar pa so se ideje o tem, da je pri sestavi slovarja treba upoštevati potrebe in zmožnosti ciljnih uporabnikov, v leksikografiji pojavile šele v drugi polovici 20. stoletja, konkretne raziskave o uporabi in uporabnosti slovarjev pa potekajo od 80-ih let naprej (Bogaards 2003: 26). Slovar ni več pojmovan le kot popis jezikovnega bogastva nekega naroda oziroma kot vir najrazličnejših podatkov o besedišču nekega jezika, ampak kot priročnik, ki uporabnikom pomaga razumeti in tvoriti besedila ter (posredno) vpliva na usvajanje jezika. Tudi v Sloveniji se zadnjih nekaj let pojavljajo težnje¹ po izdelavi slovarja, ki bi bil namenjen posebni skupini uporabnikov, tj. tujcem, ki se učijo slovenščino kot drugi/tuji jezik, saj so obstoječi slovarji na eni strani zastareli, na drugi pa za to ciljno publiko bodisi prezahtevni bodisi premalo informativni. V članku zatorej skušam odgovoriti na vprašanje, kakšen naj bi bil slovar za tujce, in v ta namen predstavim nekaj značilnosti, ki opredeljujejo skupino ciljnih uporabnikov, ter prikažem, kako te značilnosti v enojezičnih slovarjih za tujce upošteva britanska leksikografija. V veliko pomoč so tudi rezultati ankete, ki sem jo izvedla med udeleženci in lektorji jezikovnih tečajev na Poletni šoli in Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture, saj dajejo neko skico o tem, kate-

¹ Gl. npr. Zemljarič Miklavčič (2001: 155), Jesenovec (2002: 76) in Šuler Galos (2000: 31).

re slovarje slovenščine tuji govorniki uporabljajo, kako jih uporabljajo in kakšen slovar si želijo.²

2 Ciljni uporabniki in nezadostnost obstoječih slovarjev slovenščine

Za izdelavo slovarja, ki bi bil prilagojen potrebam in možnostim ciljnih uporabnikov, je v našem primeru najprej potrebno ugotoviti, katere so skupne značilnosti tujih govorcev, ki se učijo slovenščino. Gre za zelo nehomogeno skupino z različnimi prvimi jeziki, ki slovenščino usvaja v različnih okoljih (v Sloveniji ali v tujini), sistematično v procesu šolanja ali nesistematično iz okolja, z različno stopnjo jezikoslovnega védenja in sporazumevalne zmožnosti, s paleto razlogov za učenje, pa tudi z različnimi strategijami učenja jezika, s specifičnimi miselnimi procesi, preko katerih jezik usvajajo, in z različnimi navadami pri uporabi slovarjev. Pri poučevanju tujega jezika je za dobre rezultate razlike potrebno upoštevati in se skupini oziroma posamezniku prilagajati, tako z načinom dela v razredu kot z učnim gradivom. Britanske založbe tako med drugim ponujajo vrsto različnih slovarjev za tujce, ki se učijo angleščino: enojezične in dvojezične, splošne za začetnike, nadaljevalce in izpopolnjevalce, slovarje za otroke in odrasle, specializirane slovarje idiomov, kolokacij, poslovne angleščine, računalniškega izrazoslovja, angleške in ameriške kulture ipd. V Sloveniji je kljub naraščajočemu zanimanju tujcev za učenje slovenščine nemogoče pričakovati tako raznovrstno slovarsko produkcijo, saj je zaradi majhnosti tržišča celo dvojezična leksikografija, ki skrbi za potrebe slovenskih govorcev, v zadnjem času usmerjena predvsem v izdelavo slovarjev za tržno zanimive jezike (Hočevár 2002: 264–265). Čeprav tuji govorniki na vseh stopnjah pogosteje in večinoma rajši uporabljajo dvojezične slovarje (Bogaards 2003: 27), saj so ti v marsičem lažji za uporabo,³ se trenutno zdi, da bi vrzel na področju slovarjev za tujce najlažje zapolnili z enojezičnim slovarjem.⁴ Kakor kažejo nekatere raziskave, je marsikdo, ki je že presegel začetniško raven znanja, z enojezičnim slovarjem vendarle bolj zadovoljen, pa tudi precej učiteljev meni, da je z njegovo uporabo možno doseči boljše rezultate (Béjoint 2000: 144–145, Bogaards 2003: 27). Na tem mestu ne nameravam razpravljati o prednostih in slabostih enih in drugih slovarjev, da pa bi z izdelavo enojezičnega slovarja slovenščine za tujce ugodili veliko tujim govornikom, potrjujejo tudi rezultati naše ankete. Na eni strani se je izkazalo, da

² V anketi je sodelovalo 64 udeležencev in 18 lektorjev tečajev slovenščine, ki so potekali poleti 2003 v organizaciji Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. Anketo sem pripravila in izvedla s pomočjo dr. Nataše Pirih Svetina in mag. Hotimirja Tivadarja, podrobnejša predstavitev problematike, vprašalniki in natančni rezultati ankete pa so na voljo v diplomskem delu z naslovom *Tipi slovarjev glede na naslovnika (Pragmatične informacije v enojezičnih slovarjih za tujce)*, ki je nastalo na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pod mentorstvom dr. Simone Kranjc in v somentorstvu dr. Vojka Gorjanca.

³ Na primer pri receptivnih dejavnostih lahko hitreje pridejo do potrebne informacije o pomenu besede, saj se iz konteksta da razbrati, kateri slovarski prevedek je najustreznejši.

⁴ Upamo pa lahko, da bo z nadaljnjim razvojem jezikovnih tehnologij slovenska leksikografija v prihodnosti morda ponudila tudi dvojezične slovarje v elektronski obliki z možnostjo selekcije informacij, ki bodo primerni tako za rojene govorce kot tujce.

jih zelo malo posega po dvojezičnih slovarjih, ki niso v paru z njihovim prvim jezikom,⁵ čeprav bi bilo pričakovati, da bi jih zaradi po svetu precej razširjenega znanja nekaterih »velikih« jezikov in posledično boljše slovarske ponudbe vendarle pogosteje uporabljali, na drugi strani pa je velika večina anketirancev odgovorila, da bi uporabljala enojezični slovar slovenščine, ki bi bil narejen posebej za tuje govorce. Slednji odgovor je veliko vprašanih podkrepilo z izjavami, da je tak slovar koristen pripomoček za učenje jezika in razumevanje kulture, med drugim tudi zato, ker ni neposrednih prevedkov, ampak so besede oziroma koncepti pojasnjeni v istem jeziku, kar zelo pomaga pri usvajanju jezika, in ker poskrbi za specifične težave, s katerimi se tujci pri usvajanju jezika srečujejo. Ti odgovori torej posredno izražajo mnenje (in podpirajo tezo nekaterih učiteljev), da je enojezični slovar res koristen pripomoček pri usvajanju jezika, in kažejo na to, da tujci z obstoječimi slovenskimi slovarji niso zadovoljni.⁶

Problem slovenskih slovarjev je v tem, da so večinoma zastareli, dvojezični slovarji s slovenščino kot izhodiščnim jezikom pa so hkrati le obrnjeni tujejezično-slovenski slovarji (Krek 2003: 50), kar pomeni, da ne ponujajo opisa sodobne slovenščine. Ker je splošni cilj sodobnega poučevanja tujih jezikov razvita sporazumevalna zmožnost, tj. zmožnost ustrezne in učinkovite (receptivne in produktivne) uporabe jezika v različnih govornih položajih in za različne potrebe (prim. Pirih Svetina 2001: 231–236), je zelo pomembno, da slovar za tujce odraža aktualno jezikovno stanje. Če želimo tujce usposobiti za uspešno sporazumevanje v slovenščini, jim moramo ponuditi informacije o tipičnih jezikovnih rabah, saj je učenje realnih in pogostih jezikovnih vzorcev najzanesljivejša pot za dosego sporazumevalne zmožnosti.

Poleg precejšnje neaktualnosti za večino slovenskih slovarjev tudi velja, da so narejeni za slovenske uporabnike in niso prilagojeni zmožnostim in potrebam tujih govorcev. Pri uporabi *SSKJ* imajo tako lahko precejšnje težave z razumevanjem prezahtevnih definicij (npr. abstraktnost pomenskega opisa pridevnika *lep: ki ima v estetskem pogledu pozitivne lastnosti*, razlaga relativno pogostega leksema *pesek* z manj rabljenimi besedami: *drobni, nesprijeti delci kamnin, zlasti kremenca*), pa tudi z razbiranjem podatkov o oblikoslovnih lastnostih leksemov, njihovi vezljivosti in eventualnih kolokacijah, v kolikor so te v slovar sploh vključene, saj so zgledi rabe v veliki meri vzeti iz literature in tako ne prikazujejo običajne rabe. Da je za tujejezične uporabnike *SSKJ* res prezahteven, zgovorno pričajo tudi rezultati naše ankete, ki so pokazali, da ga uporablja le 22 % vprašanih, za katere v večini velja, da imajo (zelo) dobro sporazumevalno zmožnost (nadaljevalna, predvsem pa izpopolnjevalna stopnja), so govorce še kakšnega slovanskega jezika in so jezikoslovno izobraženi. Nekaj lektorjev je sicer zapisalo, da *SSKJ* ni primeren za vse skupine, vendar pa je število tistih, ki ga svojim učencem priporočajo, presenetljivo visoko – kar 71 %.

⁵ Po teh rezultatih sodeč, lahko zatrdimo, da bi z izdelavo slovenskega enojezičnega slovarja za tujce ugodili veliko večjemu številu tujih govorcev, kot če bi izdelali na primer samo dvojezični slovensko-angleški in angleško-slovenski slovar.

⁶ V naši anketi je bilo na račun slabe kakovosti slovarjev tudi več pripomb, čeprav neposredno po tem nisem spraševala.

SSKJ kot zaenkrat edini splošni enojezični slovar slovenščine je za uporabo v razredu kljub svojim pomanjkljivostim še vedno lahko koristen učni pripomoček, saj lahko lektorji iz njega izberejo gradivo, ki je relevantno, aktualno ter stopnji znanja skupine primerno, slovarske informacije pa tudi dopolnijo in pojasnijo. Za samostojno uporabo tujih govorcev pa je očitno prezahteven, česar se lektorji morda še premalo zavedajo.

Obstoječi dvojezični slovarji, ki jih sicer uporabljajo vsi anketiranci, se zaradi prevedkov obnesejo predvsem pri receptivnih dejavnostih, za pomoč pri tvorjenju besedil pa večina slovarjev ni primerna, saj praviloma vključujejo le nekaj skopih oblikoslovnih podatkov o iztočnicah, o sobesedilnem in zunajjezikovnem kontekstu, v katerem se uporabljajo, pa ne dajejo ustreznih informacij. Nič nenavadnega torej ni, da lektorji pri produktivnih dejavnostih svojih učencev opažajo precej napak, povezanih z uporabo slovarja. V anketi so navedli, da so napake najpogosteje posledica dobesednega prevajanja iz prvega jezika in izbire neustreznega prevedka leksema glede na kontekst, nastajajo pa tudi pri rabi sinonimov, ki imajo različne stilne vrednosti, in pri vezljivosti. Da bi bilo tovrstnih napak manj, bi moral slovar za tujce poleg pomenskih in oblikoskladenjskih informacij o leksemih vsebovati tudi podatke o njihovih kolokatorjih in sociopragmatični omejenosti rabe, česar se, sodeč po anketi, lektorji dobro zavedajo in si tak slovar tudi želijo. Udeleženci tečajev pa so bili glede tega manj gotovi, čeprav slovarje uporabljajo tako pri receptivnih kot produktivnih dejavnostih. Resda je na vprašanje, ali naj bi slovarji vsebovali podatke o rabi leksemov, največ anketirancev odgovorilo pritrdilno, vendar pa je bilo tudi precej negativnih in neopredeljenih odgovorov, kar je morda odraz nevédenja, kako bi si s temi podatki lahko pomagali, saj slovarji, ki jih uporabljajo, teh podatkov ne vsebujejo (seveda pa je možno, da vprašanj, ki so bila precej zahtevna, anketiranci niso razumeli).

Zaključimo torej lahko, da obstoječi slovarji slovenščine niso prilagojeni tujim govorcem, saj ne upoštevajo njihovih potreb in omejene sporazumevalne zmožnosti. Ob tem pa se postavlja vprašanje, kakšen oziroma koliko enojezičnih slovarjev za tujce bi morali narediti, da bi ustrezal(i) velikemu številu uporabnikov z različno stopnjo sporazumevalne zmožnosti. Če upoštevamo tristopenjsko lestvico, ki jo določa program *Slovenščina za tujce* (javno veljavni izobraževalni program za učenje in preverjanje znanja slovenščine kot drugega/tujega jezika), potem lahko trdimo, da bi zadostovala že dva, en za začetnike in en za nadaljevalce in izpopolnjevalce. To domnevo potrjujejo tudi rezultati ankete, saj so bili odgovori vseh nezačetnikov precej podobni in so se v določenih segmentih bistveno razlikovali od odgovorov začetnikov. Britanska veja leksikografije, ki se ukvarja z analizami in izdelavo enojezičnih slovarjev za tujce, v jedro postavlja prav slovarje za nadaljevalce in izpopolnjevalce, ostali pa so skrajšane oblike tovrstnih slovarjev s preprostejšim metajezikom in ponavadi z večjim številom ilustracij (Wright 1998: 9). Razlog, da je enojezičnim slovarjem za začetnike namenjeno manj pozornosti, je manjše število uporabnikov, saj je na začetni stopnji lažje uporabljati dvojezične, tematske ali slikovne slovarje. Kljub temu menim, da bi bilo dobro, če bi začetnikom lahko ponudili slovensko-slovenski slovar, morda tudi s prevedki v enem od »velikih« jezikov, glede na razširjenost rabe v svetu najbrž angleščini. Prevodne

ustreznice bi začetnike lahko opogumile, da bi kljub slabemu razumevanju slovenščine tak slovar vendarle vzeli roke⁷ in bili tako v aktivnejšem stiku s slovenščino, kot če bi uporabljali zgolj dvojezični slovar, hkrati pa bi ob tem spoznavali princip enojezičnega slovarja in ga tako na višji stopnji znali uspešno uporabljati.⁸ Slovar za začetnike bi moral biti namenjen receptivnim in produktivnim dejavnostim⁹ ter vsebovati informacije o najpogostejšem pomenu (oziroma pomenih, če so res zelo pogosti) in najtipičnejši rabi osnovnega besedišča. Usvajanje leksike je namreč postopen proces – leksemov se ne nauči z vsemi pomeni in rabami naenkrat, ampak se z njimi srečuje večkrat in tako postopoma razširja znanje jezika (Notion 2001: 296; Jesenovec 2002: 47). Ker naj bi se tuji govorniki z najpogostejše rabljenimi besedami pogosteje srečevali in jih verjetno tudi pogosteje uporabljali za dosego sporazumevalnih namer, bi bilo v slovar potrebno uvrstiti najpogostejše besedišče, poleg absolutne pogostosti pa pri oblikovanju geslovnika upoštevati vsaj še pragmatični kriterij upoštevanja uporabnikovih potreb, ki lahko pripelje do vključitve nekaterih manj pogostih besed, za katere se predvideva, da jih tuji govorniki na začetni stopnji usvajanja jezika potrebujejo. Naša anketa pa je tudi pokazala, da bi začetniki zaradi slabše slovnične zmožnosti morali imeti nekatere oblikoslovne lastnosti leksemov bolj eksplicitno pojasnjene kot nadaljevalci in izpopolnjevalci.¹⁰

3 Značilnosti enojezičnih slovarjev za tujce

Slovar je, kot že rečeno, priročnik za usvajanje leksike določenega jezika in priročnik, ki uporabnikom pomaga razumeti in tvoriti besedila, zato mora vsebovati informacije o pomenu, obliki in rabi leksemov. Ker imajo tuji govorniki v ciljnem jeziku omejeno sporazumevalno zmožnost, morajo slovarji za tujce vsebovati uporabnikom razumljive pomenske razlage, za pravilno in ustrezno rabo besed pa dajati tudi informacije o izgovorjavi, oblikoskladenjskih lastnostih leksemov, kolokacijah in ustreznosti rabe glede na zunajjezikovne okoliščine. V tem poglavju bom na kratko prikazala, kako so nekatere od teh informacij vključene v britanske slovarje

⁷ V naši anketi je 27 % začetnikov odgovorilo, da bi enojezični slovar slovenščine uporabljali kasneje, z utemeljitvijo, da jezika še ne razumejo dovolj (ostalih 55 % jih je napisalo, da bi tak slovar uporabljali, 18 % pa, da ga ne bi).

⁸ Nekatere raziskave celo kažejo, da ljudje, ki uporabljajo enojezične slovarje s prevodnimi ustreznicami, na testih receptivnega in produktivnega znanja dosegajo boljše rezultate kot tisti, ki uporabljajo dvojezične oziroma enojezične slovarje (Notion 2001: 295–296).

⁹ V leksikografiji se sicer uporabljajo izrazi *slovar za dekodiranje* (namenjen razumevanju besedil v tujem jeziku in prevajanju iz drugega/tujega jezika v prvi jezik) ter *slovar za enkodiranje* (namenjen tvorjenju besedil v tujem jeziku in prevajanju iz prvega jezika v drugi/tuji jezik) (Vrbinc 1999: 33), slovarji za tujce pa so namenjeni tako recepciji kot produkciji (Landau 2001: 17).

¹⁰ Veliko več začetnikov npr. meni, da v slovarju potrebujejo podatke o množinski in dvojniski obliki samostalnikov in rodilniški obliki pridevnikov, nadaljevalcem in izpopolnjevalcem pa se zaradi boljše slovnične zmožnosti v večji meri zdi, da ti podatki v slovarju niso nujni, ker je tvorjenje oblik neproblematično (z izjemo posebnosti).

za tujce, namenjene nadaljevalcem in izpopolnjevalcem,¹¹ in kako pri tem upoštevajo ciljne uporabnike.

3.1 Izbor iztočnic

Vsi britanski slovarji za tujce, ki so trenutno na trgu, so nastali na podlagi korpusov. Korpusne raziskave so prispevale pomembne ugotovitve o tem, kaj je v jeziku tipično, kar je za poučevanje drugega/tujega jezika izredno pomembno. Geslovniki slovarjev tako nastajajo na podlagi podatkov o pogostosti besed v celotnem (referenčnem) korpusu, ker pa naj bi slovarji za tujce vsebovali t. i. splošno oziroma jedrno besedišče (Jackson 2002: 162), je pri odločitvah o sprejetju besed v slovar potrebno upoštevati tudi razpršenost nekega izraza po različnih besedilnih vrstah in publikacijah, saj tako izločimo vse specializirane izraze, ki se vežejo na strokovna in tehnična področja ter se uporabljajo izključno v strokovnih publikacijah, in morebitno regionalno zaznamovanost ali idiolekt pisca, s čimer izključimo možnost, da bi tuji govorniki te besede uporabljali kot nevtralne.

Upoštevani slovarji po številu iztočnic (80.000 in več) sodijo v kategorijo slovarjev večjega obsega in s tem dosegajo splošno uporabnost za tako raznoliko publiko, uporabni pa so tudi podatki o pogostosti iztočnic, ki so lahko koristna pomoč pri presojanju o tem, koliko je poznavanje nekega leksema potrebno na določeni stopnji znanja.

3.2 Definicije

Slovarji za tujce morajo pomenske razlage oblikovati tako, da bojo tujim govornikom čim razumljivejše. V britanski leksikografiji ta problem rešujejo na dva načina: z omejeno listo najpogostejših besed (približno 2000), ki tvorijo razlage, in z definicijami, napisanimi v obliki lahko berljivih povedi (v nadaljevanju jih imenujem stavčne definicije). Misel, ki je izoblikovala prvi način razlage, tiči v ugotovitvah, da najpogostejše besede pokrivajo največji del besedil v nekem jeziku in jih zato tuji govorniki usvojijo najprej, s pomočjo tega besedišča pa tako najlažje razumejo razlage leksemov oziroma pomenov, ki jih še ne poznajo. Ta način definiranja je sprožil vrsto razprav in ena od slabosti, ki jih kritiki poudarjajo, je, da s tako poenostavljenimi definicijami težje širiš besedni zaklad – če je *hrast* definiran kot *drevo* ..., lahko hitro razumeš pomen (s tem je dosežen eden od bistvenih namenov slovarja, tj. uporabnost), če pa je definiran kot *listavec* ..., obstaja večja možnost, da uporabnik definicije ne bo takoj razumel, vendar pa v slovarju lahko poišče, kaj beseda listavec pomeni, in si tako razširi besedni zaklad (s tem pa slovar opravlja tudi funkcijo učnega pripomočka). Drug problem predstavlja večpomenskost definicijskega bese-

¹¹ Upoštevani so trenutno štirje glavni slovarji: *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2000, šesta izdaja), *Longman Dictionary of Contemporary English* (1995, tretja izdaja), *Collins COBUILD English Dictionary* (2001, tretja izdaja), *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* (2003, druga izdaja; prva izdaja je izšla pod naslovom *Cambridge International Dictionary of English*).

dišča – večina najfrekventnejših besed ima zelo veliko pomenov in marsikdaj ni jasno, kateri pomen je v definiciji uporabljen, tretji problem pa je v tem, da tako poenostavljene definicije marsikdaj zvenijo nenaravno ali pa so kar napačne. V prvi izdaji Longmanovega slovarja se na primer pomenska razlaga besede *volcano* ('vulkan') zdi precej otročja (*gora z veliko odprtino (KRATERJEM)¹² na vrhu*), pri glagolu *bemoan* ('objokavati'), ki je pojasnjen kot *biti zelo žalosten zaradi nečesa*, pa je bistvo pravzaprav zgrešeno, saj beseda pomeni *način izražanja bolečine¹³* (Béjoint 2000: 69–70). V nasprotju s tem tipom definicije Cobuildova leksikografska ekipa vidi poenostavitev v stavčni obliki razlage pomenov, saj naj bi okrnjeni («nenaravni») jezik slovarskih definicij tujim govorcem povzročal precej težav. Avtorji so se zato lotili analize spontanega definicijskega diskurza v šolski ali podobnih situacijah, stavčne definicije pa naj bi zato zvenele približno tako, kot da bi učitelj učencem pojasnjeval neznane besede (Jackson 2002: 131). *Volcano* je na primer razložen takole: *Vulkan je gora, iz katere občasno bruhajo vroče staljeno kamenje, plin, para in pepel,¹⁴ beseda bemoan pa: Če nekaj objokavaš, izražаш bolečino ali nezadovoljstvo nad tem.¹⁵* Béjoint ugotavlja, da veliko učencem angleščine tak način razlage ustreza,¹⁶ čeprav ima tudi nekaj pomanjkljivosti: nekatere definicije so dolge,¹⁷ nerodne, včasih celo nejasne (Béjoint 2000: 72). Tega načina definiranja se dosledno držijo samo Cobuildovi slovarji, drugi slovarji pa ga uporabljajo le pri določenih leksemih.

Definicije ne pojasnjujejo samo pomenov, ampak dajejo tudi podatke o tipični skladenjski vezljivosti in pomenski družljivosti, kar tuji govorniki potrebujejo predvsem pri tvorjenju besedil. Pri sodobnih slovarjih, ki nastajajo na podlagi korpusov, se sintagmatski odnosi ugotavljajo z izpisom konkordanc, s pomočjo katerega raziščemo tipično besedilno okolje iztočnice, v veliko pomoč pa so tudi statistične vrednosti, ki dajejo okvirno informacijo o slovničnopomenskih in semantičnih sopojavitvah. Prav na sintagmatski ravni so korpusne analize prinesle zelo pomembne ugotovitve: besede se ne povezujejo le v proste besedne zveze na eni in v stalne besedne zveze na drugi strani, ampak v jeziku obstaja vrsta različnih besednih sklopov (*angl. chunks of words, lexical chunks*) – besede se z nekaterimi besedami povezujejo pogosteje kot z drugimi in tako tvorijo nekakšne jezikovne vzorce, ki kažejo na to, da so možnosti pomenskega sopostavljanja bolj omejene, kot se zdi na prvi pogled (Gorjanc 2002: 90–107). Tu gre predvsem za kolokacije, ki so izredno pomembne za učenje drugega/tujega jezika in jih je tudi v slovarjih potrebno upoštevati. Tuji

¹² *Krater* je v oklepaju in napisan z velikimi črkami, ker ne sodi v 2000 najpogostejših besed.

¹³ Do takšne poenostavitve je prišlo zato, ker beseda bolečina ne sodi v skupino definicijskega besedišča.

¹⁴ *A volcano is a mountain from which hot melted rock, gas, steam, and ash from inside the earth sometimes burst.*

¹⁵ *If you bemoan something, you express sorrow or dissatisfaction about it.*

¹⁶ Različne raziskave in analize velikokrat dajejo nasprotno rezultate o tem, kateri oziroma kakšen slovar tujim govorcem najbolj ustreza (Dolezal in McCreary 1999), kar še dodatno potrjuje ugotovitev, da je skupina tujih govorcev precej nehomogena.

¹⁷ Zaradi obsežnosti slovarjev se leksikografi trudijo na čim krajši način učinkovito opisati značilnosti iztočnic. Kakor kaže priljubljenost Cobuildovih slovarjev med uporabniki, dolga definicija sama po sebi ni slabost, z razvojem slovarjev v elektronski obliki pa bo pravilo varčevanja s prostorom verjetno izgubilo precej teže.

govorci namreč ne poznajo asociativnih vzorcev jezika, za katerimi stoji zelo malo logike, zato je ena od najpogostejših napak prav neustrezna kombinacija besed. Uporaba napačne kolokacije sicer ne pomeni nujno, da naša komunikacija ne bo semantično uspešna (čeprav je to seveda mogoče), se pa s strukturami svojega jezika, ki jih direktno prevajamo v drugi/tuji jezik, oddaljujemo od ustrezne jezikovne rabe. Cilj učenja drugega/tujega jezika resda ni posnemanje idealiziranega rojenega govorca, če pa želimo doseči sporazumevalno zmožnost, ki nam bo omogočala spretno komuniciranje z govorci tega jezika, se moramo čim bolj približevati ciljnemu jeziku in njegovi normi¹⁸ (Pirih Svetina 2003: 19).

Skladenjska vezljivost je najbolje prikazana v stavčnih definicijah – iz Cobuildove definicije glagola *influence* v pomenu 'prepričati', ki se glasi *If you influence someone, you use your power to make them agree with you or do what you want*,¹⁹ dobimo tudi podatek o glagolski vezljivosti (podčrtani del definicije):²⁰ glagol *influence* ob sebi tipično zahteva osebek in predmet, oba s podspolom živosti. Pri samostalniku *influence* v pomenu 'vpliv' (*If someone or something has an influence on people or situations, they affect the way people think or act, or what happens*)²¹ pa prav tako iz definicije izvemo, da ima lahko nekdo ali nekaj vpliv na nekoga ali na nekaj, da se torej uporablja v zvezi imeti vpliv (kar je kolokacija) in da ob sebi zahteva osebek in predmet, oboje s podspoloma živosti ali neživosti. Razlaga nam ponudi še en podatek o pomenski družljivosti: predmet z lastnostjo živost je pomensko omejen na ljudi, z lastnostjo neživost pa na okoliščine (razmere). Cobuildove definicije poleg podatkov o skladenjski vezljivosti vsebujejo torej tudi najpogostejše kolokatorje. Poglejmo si še primer pridevnika: *acid* v pomenu 'jedek' ('zbadljiv') v angleščini najpogosteje kolocira s samostalnikoma *remark* ('pripomba') in *humour* ('humor') in ta podatek dobimo že v definiciji: *An acid remark, or acid humour, is very unkind or critical*.²² Jedka pripomba in jedek humor sta kolokaciji tudi v slovenščini, lahko bi rekli tudi kritična, zajedljiva ali zbadljiva pripomba, za besedo humor pa v tem pomenu drugega kolokatorja ni.²³ Ker so za tuje govorce to zelo pomembne informacije o delovanju jezika, jih vsebujejo tudi drugi slovarji, vendar ne nujno v definiciji ali vsaj ne tako izčrpno že v sami definiciji kot Cobuildovi slovarji. Najdemo jih lahko pred ali za definicijo ter v zgledih rabe, večkrat natisnjene krepko, pojasnjene tudi s pomočjo slovničnih kod. V Oxfordovem slovarju je na primer glagolska vezljivost glagola *propose* v pomenu 'nameravati' prikazana s slovničnimi kodami in z zgledi rabe: *to intend to do sth: [Vtoinf] What do you propose to do now? ◇ [V-ing] How do you propose getting home?*²⁴ Prva slovnična koda pomeni, da glagolu sledi nedoločnik s *to*, druga pa, da mu sledi opisni sedanjik. Zgled rabe izkazuje rabo osebkoma s podspolom živosti. Kolokacije so vključene samo v zglede rabe, lahko

¹⁸ S tem ni mišljena le norma knjižnega jezika, ampak tudi normalno (običajno) jezikovno obnašanje.

¹⁹ Če vplivaš na nekoga, uporabiš svojo moč tako, da se s teboj strinja ali da kaj naredi tako, kot si želiš.

²⁰ Podčrtala T. R.

²¹ Če ima nekdo ali nekaj vpliv na ljudi ali okoliščine, vpliva na mišljenje ali delovanje ljudi oziroma na dogajanje.

²² Jedka pripomba in jedek humor sta zelo neprijazna ali kritična.

²³ Kolokacije so določene na podlagi korpusa FIDA s pomočjo vzajemne statistične vrednosti MI².

²⁴ Nameravati nekaj narediti: ... Kaj nameravaš zdaj storiti? ... Kako nameravaš priti domov? Primer je iz Jackson (2002: 137).

natisnjene krepko ali pa tudi ne. Primer za samostalni *invitation* v pomenu 'povabilo': *a spoken or written request to sb to do sth or to go somewhere /.../* ◇ *to accept/turn down/decline an invitation* ◇ /.../.²⁵

V definicijah je možno najti tudi podatke o zunajjezikovnih okoliščinah rabe določenega leksema. Gre za tisto védenje o jeziku, ki sodi v pragmatično in sociolingvistično zmožnost in je potrebno za uspešno komunikacijo, za razumevanje in tvorjenje besedil. Pragmatika se ukvarja z izražanjem in prepoznavanjem sporazumevalnih namenov v konkretnih jezikovnih položajih, odkriva torej smisel izrekov,²⁶ slovar pa je, v nasprotju s tem, predvsem zbirka virtualnih pomenov polnopomenskih leksemov (seveda vključuje tudi nepolnopomenske lekseme, z opisom njihove funkcije v besedilu). Kljub temu slovar lahko ponudi vrsto informacij o tem, kako besede in izraze ustrezno rabiti oziroma kaj z njimi izražamo v določenih kontekstih. V različnih jezikih obstajajo različne pragmatične konvencije (pragmatična/ sporazumevalna načela, prim. Zadravec - Pešec 1994: 59), ki jih je treba usvojiti, če hočemo jezik učinkovito uporabljati. Pragmatične konvencije so vezane na izbiro jezikovnih (in tudi nejezikovnih) sredstev glede na kontekst – na primer pozdrava *nasvidenje* in *adijo* se uporabljata ob slovesu, vendar se *nasvidenje* uporablja v formalnih govornih položajih, ko udeleženci v pogovoru niso nosilci hierarhično enakovrednih družbenih vlog ali se ne poznajo osebno, *adijo* pa ponavadi v zasebnih govornih položajih med znanci. Za tujce je pomembno tudi poznavanje sporazumevalnih vzorcev, tj. predvidljivih načinov, kako z jezikovnimi sredstvi navezati stik, voščiti, izraziti mnenje, izraziti, kako se počutiš ali kaj čutiš, izmenjati informacije ipd.²⁷ (Ferbežar 2004) – na primer z glagolom *oprostiti* med drugim lahko izrazimo opravičilo (*Oprosti, saj nisem tako mislila*) ali pa navežemo stik (*Oprostite, morda veste, kje je pošta?*). Ker je za uspešno komunikacijo poznavanje pragmatičnih konvencij in sporazumevalnih vzorcev zelo velikega pomena, so v slovarje te informacije seveda vključene, in sicer v definicije in/ali oznake. Cobuildova razlaga za *bathroom* ('stranišče') *Some people say bathroom as a polite way of referring to the toilet*²⁸ tako vsebuje podatek, da izraz *bathroom*, ki se v svojem običajnem pomenu nanaša na kopalnico, uporabimo namesto izraza stranišče, kadar želimo biti vljudni. Tudi v definiciji ustaljenega dvobesednega izraza *same here* ('enako') *You say 'same here' in order to suggest that you feel the same way about something as the person who has just spoken to you, or that you have done the same thing*²⁹ izvemo, kdaj se ta izraz rabi: kadar želimo izraziti, da se z nekom strinjamo oziroma da smo enakega mnenja, ali pa da sogovorniku povemo, da smo naredili isto stvar kot on. To geslo

²⁵ *Ustno ali pisno izražena želja, naj nekdo nekaj naredi ali kam gre ... sprejeti/zavrni vabilo ...* Primer je iz Urbinc (2000: 142).

²⁶ Izrek je po pragmatični teoriji poved, vpeta v kontekst – ima torej komunikacijsko funkcijo (Bešter 1992).

²⁷ V programu *Slovenščina za tujce* so sporazumevalni vzorci definirani kot »ponovljivi 'scenariji', po katerih se odvija govorno ali pisno sporazumevanje in ki zadevajo najrazličnejše govorne položaje« (http://www.asc.si). Slovar seveda ne more vključevati dialogov, lahko pa vsebuje besede in besedne zveze, s pomočjo katerih v sporazumevanju izmenjujemo informacije, izražamo čustva idr.

²⁸ *Nekateri ljudje namesto stranišče vljudno rečejo kopalnica.*

²⁹ *'Enako' rečeš, kadar želiš izraziti, da se s tistim, ki je ravnokar govoril, strinjaš glede nečesa, oziroma da si naredil isto kot on.*

ima tudi oznake, da se izraz uporablja v neformalnih govornih položajih in da je značilen za pogovorni jezik. Oznake sicer v slovarjih pojasnjujejo omejeno rabo besede (npr. glede na področje, naslovnika, govorni položaj, prenosnik, besedilno vrsto) ter vsako odstopanje od nevtralne rabe besede (npr. časovno zaznamovanost), pojasnjujejo pa tudi, kaj s temi besedami izražamo (strinjanje, posmeh, duhovičenje ipd.). V slovarjih za tujce jih ponavadi najdemo pred ali za definicijo, zaradi lažjega razumevanja zapisane kar s celo besedo ali besedno zvezo. Tako je tudi v Cambridgeovem slovarju, npr. pri iztočnici *blockhead* ('neumna oseba') je pred definicijo zapisano, da gre za starinski in neformalen izraz: *OLDFASHIONED INFORMAL a stupid person*.

V definicijah pogosto najdemo tudi nadpomenke, sopomenke in protipomenke. Na primer v Cambridgeovem slovarju je *apple* ('jabolko') definiran kot *a round fruit ...* ('okrogel sadež ...'), *miserable* kot *very unhappy* ('zelo nesrečen') in *artificial* ('zlagan, hinavski') kot *not sincere* ('neiskren'). Funkcija razlag z leksemi, ki z iztočnico vzpostavljajo pomenska razmerja, ni le v pojasnjevanju pomena, ampak ima veliko vlogo tudi pri usvajanju leksike. Strokovnjaki se namreč nagibajo k mnenju, da lekseme pomnimo s pomočjo asociacij, da torej besede povezujemo v skupine (spominske mreže) glede na pomen, izrazno podobo, kontekst, v katerem smo posamezne lekseme zaznali itd. Leksemi, ki z iztočnico vzpostavljajo pomenske povezave, so tako lahko izvrstna pomoč pri povezovanju nove informacije z našim védenjem, kar poveča možnost pomnjenja in razumevanja; če pa je nova informacija izolirana od naših poprejšnjih spoznanj, obstaja velika verjetnost, da bo šla hitro v pozabo (Jesenovec 2002: 62, 67; Kranjc 2000: 84–85). Podatki o pomenskih razmerjih so koristni tudi pri tvorjenju besedil, saj nam lahko pomagajo najti ustrezen izraz: na primer kadar ne poznamo ali ne moremo priklicati besede, ki bi jo radi uporabili, spomnimo pa se besede, ki je pomensko povezana z iskano, ali kadar je beseda malo rabljena oziroma rabljena samo v zelo omejenem kontekstu, nas slovar lahko usmeri na ustrežnejšo. Leksemov, ki z iztočnico vzpostavljajo pomenska razmerja, sicer ne najdemo le v definicijah, ampak tudi ob koncu gesel ali v posebnih stolpcih, nekateri slovarji pa vsebujejo celo posebne strani, kjer so s pomočjo ilustracij prikazana določena tematska polja.

3.3 Zgledi rabe

Podobno kot definicije imajo tudi zgledi rabe več funkcij: dajejo dodatne informacije o pomenu iztočnice, saj sobesedilo precej pripomore k prepoznavanju ustreznega pomena (Kranjc 2000: 83–86; Notion 2001: 241), in dodatne informacije o skladenjski vezljivosti, kolokacijah in kontekstu (Béjoint 2000: 135, 164; Landau 2001: 208). Zaradi tega jih v slovarje za tujce radodarno vključujejo, izbrani pa naj bi bili tako, da bi bili čim razumljivejši in da bi ponazarjali tipično rabo leksema v besedilih. Obstajajo različna mnenja o tem, kako najbolje zadostiti tema dvema pogojema. Eden od načinov je, da si leksikografi zglede izmislijo, saj naj bi bili tako najlažje razumljivi, vendar pa takšni primeri pogosto ne uspejo prikazati tipične rabe leksema. Rado se celo zgodi, da so popolnoma neverjetni, saj zaradi želene razumljivosti

leksem, ki se navadno uporablja v slovnično kompleksnih stavkih in z manj pogostimi besedami, tako poenostavijo, da kaže popolnoma izkrivljeno podobo o delovanju jezika. Skonstruirane zglede najdemo samo še v nekaterih ameriških slovarjih za tujce, britanski slovarji pa vsebujejo zglede, vzete iz korpusa. Ti so pri prikazovanju avtentične rabe precej bolj uspešni, čeprav jim kritiki očitajo, da so v nekaterih primerih lahko prezapleteni ali iztrgani iz konteksta ter posledično nerazumljivi in neuporabni (Landau 2001: 207–211, 305–308).

3.4 Slovnični podatki

Čeprav je sodobno poučevanje drugega/tujega jezika pretežno komunikacijsko naravnano, je za doseg sporazumevalne zmožnosti potrebno razvijati tudi slovnično zmožnost. Slovar prvenstveno sicer ni namenjen razvijanju slovnične zmožnosti, lahko pa nanjo vpliva, saj tuji govorniki podatke o slovničnih lastnostih leksemov potrebujejo za razumevanje, predvsem pa za tvorjenje besedil in slovar vsaj občasno uporabljajo tudi za iskanje slovničnih informacij.³⁰ Ker se slovnični sistem angleščine precej razlikuje od slovenskega, se zdi analiza slovničnih podatkov v britanskih slovarjih nerelevantna. Morda gre omeniti le to, da so v slovarjih razvrščeni na različnih mestih v geselskem članku, posebnem stolpcu in slovničnih preglednicah ter so ponavadi ponazorjeni s slovničnimi kodami, ki so zaradi razumljivosti v novejših izdajah krajšave oziroma kratice slovničnih izrazov (npr. prislov *hardly* 'komaj' je označen kot ADV-BRD-NEG, tj. *broad negative adverb* 'pomen prislova je skoraj negativen'). Vprašanje zajemanja in razvrščanja slovničnih podatkov je za leksikografijo zelo pomembno, saj morajo biti slovarji razumljivi in pregledni. Marsikatero dilemo, kako zadostiti tema dvema kriterijema, lahko razreši slovar v elektronski obliki, ki pri dobro strukturirani bazi podatkov lahko ponudi vrsto informacij, ne da bi bila preglednost kakorkoli motena. Ker pa še vedno veliko ljudi uporablja (tudi) klasične knjižne slovarje, se bojo avtorji slovenskega slovarja za tujce s to problematiko vendarle morali soočiti. Anketna raziskava odgovorov na ta vprašanja ne more ponuditi, so pa rezultati naše ankete pokazali, da večina anketirancev potrebuje podatke o tistih slovničnih lastnostih, ki niso predvidljive, je pa njihovo poznavanje bistveno za rabo besed in tvorjenje drugih slovničnih oblik (spol samostalnika, glagolska oblika za sedanjik in deležnik, glagolski vid, rodilniška oblika samostalnika, oblike pridevnikov pri stopnjevanju).

4 Sklep

Zaradi spremenjene politične in gospodarske situacije postaja Slovenija v zadnjem desetletju vse bolj privlačna za tujce in število tistih, ki se pri nas ali v tujini učijo slovenščino kot drugi/tuji jezik, iz leta v leto narašča. Stroka se na tem področju intenzivno razvija, žal pa še vedno nimamo izdelanega enega od temeljnih pripomočkov za usvajanje drugega/tujega jezika, to je slovarja. Obstoječi slovarji slo-

³⁰ Od naših anketirancev je takih dobra polovica.

venščine so tujcem lahko le delna pomoč pri usvajanju jezika, ker so večinoma zastareli in niso prilagojeni uporabnikom z omejeno sporazumevalno zmožnostjo. Za izdelavo slovarja slovenščine za tujce je nujno upoštevati spoznanja stroke o tem, kakšne so zmožnosti in potrebe tujih govorcev, poleg tega pa bi bilo v prihodnosti potrebno bolj obsežno in temeljitejše raziskati, kakšne navade imajo pri uporabi slovarjev, na podlagi nadaljnjih raziskav recepcije in produkcije pa ugotoviti, katere informacije bi v slovarjih resnično potrebovali za uspešno usvajanje in rabo slovenščine. Kot pomoč pri pripravi slovarja lahko služijo tudi analize tujih slovarjev za tujce, referenčni korpus slovenščine *FIDA* pa omogoča izdelavo geslovnika, ki bo prikazoval dejansko in tipično rabo slovenščine. Zaradi vse večjega razvoja, dostopnosti in uporabe slovarjev v digitalnem okolju bo potrebno snovati tudi elektronski slovar za tujce ter izdelati dobro strukturirano bazo podatkov, po kateri bo mogoče iskati raznovrstne podatke o slovenskem jeziku. Slovensko leksikografijo tako čakajo velike naloge, postavljena pa je tudi pred velik izziv upoštevanja ciljnih uporabnikov, in to ne zgolj pri slovarju za tujce.

Literatura

- Béjoint, Henri, 2000: *Modern Lexicography: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Bešter, Marja, 1992: *Izrazila slovenske politične propagande (Ob gradivu iz predvojnega in medvojnega obdobja)*. Doktorska disertacija. Mentorica: Pogorelec, Breda. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Bogaards, Paul, 2003: Uses and users of dictionaries. Sterkenburg, Piet van (ur.): *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin Publishing Company. 26–33.
- Dolezal, Fredric Thomas in McCreary, Don R., 1999: *Pedagogical Lexicography Today: A Critical Bibliography on Learners' Dictionaries with Special Emphasis on Language Learners and Dictionary Users*. Tübingen: Niemeyer (*Lexicographica: Series maior*; 96).
- Ferbežar, Ina, 2004: Sporazumevalni vzorci. Stabej, Marko et al.: *Sporazumevalni prag za slovenščino*. [V tisku.]
- Ferbežar, Ina in Pirih Svetina, Nataša, 2002: *Izobraževalni programi. Izobraževanje odraslih. Slovenščina za tujce*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Gorjanc, Vojko, 2002: *Jezikoslovna načela gradnje računalniških besedilnih zbirk strokovnih jezikov*. Doktorska disertacija. Mentorica: Vidovič Muha, Ada. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Hočevar, Mojca M., 2002: Slovenski dvojezični slovarji v odvisnosti od trga. Jesenšek, Marko (ur.): *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 12. Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije. 264–266.
- Jackson, Howard, 2002: *Lexicography: An Introduction*. London: Routledge.
- Jesenovec, Mojca, 2002: *Leksika in okviru slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Diplomsko delo. Mentor: Stabej, Marko. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kranjc, Simona, 2000: Psiholingvistika v slovenistiki. Jan, Zoltan (ur.): *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 10. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 77–90.

- Krek, Simon, 2003: Sodobna dvojezična leksikografija. *Jezik in slovstvo* 48/1. 45–60.
- Landau, Sidney I., 2001: *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Notion, I. S. P., 2001: *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pirih Svetina, Nataša, 2001: *Razvoj jezikovne zmožnosti pri usvajanju slovenščine kot drugega jezika. Doktorska disertacija*. Mentor: Stabej, Marko. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Pirih Svetina, Nataša, 2003: Napaka v ogledalu procesa učenja tujega jezika. *Jezik in slovstvo* 48/2. 17–26.
- Šuler Galos, Jasmina, 2000: Posebnosti poučevanja na univerzah v tujini: uvodne opombe. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Skripta 4. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 31–43.
- Vrbinc, Alenka, 1999: Slovarji za dekodiranje in slovarji za enkodiranje. *Vestnik* 33/1–2. 333–350.
- Vrbinc, Alenka, 2000: Poučevanje uporabe enojezičnih slovarjev za nematerne govorce v šolah – da ali ne. *Vestnik* 34/1–2. 133–147.
- Wright, Jon, 1998: *Dictionaries. Resource Books for Teachers series*. Oxford: Oxford University Press.
- Zadravec - Pešec, Renata, 1994: *Pragmatično jezikoslovje: temeljni pojmi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Center za diskurzivne študije.
- Zemljarič Miklavčič, Jana, 2001: *Jezikoslovni vidiki slovenščine kot tujega jezika. Magistrsko delo*. Mentorica: Pogorelec, Breda. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Spletne strani

- Cambridge University Press – <<http://www.cambridge.org>>
- Oxford University Press – <<http://www.oup.com>>
- Slovenščina za tujce – <<http://www.asc.si>>

Slovarji

- Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, 2003. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collins Cobuild English Dictionary*, 1992. London: HarperCollins Publishers.
- Collins Cobuild English Dictionary*, 2001. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. London: HarperCollins Publishers.
- SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika z odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*, 1998. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. Ljubljana: DZS, SAZU in ZRC SAZU.